

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМИ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ЇЇ ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ

PECULIARITIES OF APPLICATION OF THE NORM ON RELEASE OF A PERSON FROM CRIMINAL LIABILITY IN CONNECTION WITH EFFECTIVE REPENTANCE

Григор'єва М.Є., к.ю.н.,

доцент кафедри кримінального права № 1

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена розгляду проблемних питань, що стосуються застосування норми про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям. Питання, пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності, не втрачають своєї актуальності на сучасному етапі розвитку українського кримінального законодавства. Звільнення від кримінальної відповідальності існує поряд із покладенням кримінальної відповідальності, іншими кримінально-правовими засобами протидії злочинності, особливо це має значення для протидії злочинності. У статті визначено, що застосування гіпотези норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям складається з кваліфікації кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину та позитивної посткримінальної поведінки. Окремо зазначено особливості характеру ухвалюваних рішень про результати зіставлення встановлених фактичних обставин із ознаками складу кримінального правопорушення та позитивної посткримінальної поведінки. Доведено, що позитивна кваліфікація кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину та негативна кваліфікація позитивної посткримінальної поведінки, яка є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, входять у зміст застосування гіпотези норми кримінального права тільки тоді, коли здійснюється для визначення кримінально-правових наслідків такого положення – накладення юридичних обов'язків і суб'єктивних прав, що містяться в диспозиції.

Проведено відмежування звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК та звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього, встановлено та визначено особливості звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх. Зазначено, що звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК є безумовним, а звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру – умовним.

Доведено, що за умови конкуренції норм про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям і звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітньої особи необхідно враховувати, що вони співвідносяться як загальна і спеціальна.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього, дійове каяття, щире каяття, відшкодування завданих збитків, усунення заподіяної шкоди.

The article is devoted to the problematic issues related to the application of the norm of release of a person from criminal liability in connection with his effective repentance. Issues related to exemption from criminal liability do not lose their relevance at the current stage of development of Ukrainian criminal law. Exemption from criminal liability exists along with the imposition of criminal liability, other criminal remedies for combating crime, especially important for combating crime. The article stipulates that the application of the hypothesis of the norm of exemption from criminal liability in connection with effective repentance consists of the qualification of a criminal offense or negligent minor crime and positive post-criminal behavior. The peculiarities of the nature of the adopted decisions on the results of the comparison of the established factual circumstances with the signs of the composition of the criminal offense and positive post-criminal behavior are separately noted. It is proved that the positive qualification of a criminal offense or negligent felony, and the negative qualification of positive post-criminal behavior, which is the basis for exemption from criminal liability in connection with effective repentance, are included in the application of the hypothesis of criminal law only when criminal-legal consequences of such a provision – the imposition of legal obligations and subjective rights contained in the disposition.

The delimitation of exemption from criminal liability was carried out on the basis of Art. 45 of the Criminal Code and release from criminal liability of a minor, established and determined the features of release from criminal liability of minors. It is noted that exemption from criminal liability under Art. 45 of the Criminal Code is unconditional, and the release of a minor from criminal liability with the application of coercive measures of an educational nature is conditional.

It is proved that in the competition of norms on release of a person from criminal liability in connection with his effective repentance and release from criminal liability of a minor, it is necessary to take into account that they are related as general and special.

Key words: release from criminal liability, release from criminal liability of a minor, effective repentance, sincere repentance, compensation for damages, elimination of the caused damage.

Сучасна демократична правова держава на етапі формування громадянського суспільства потребує активного застосування заохочувальних норм у кримінальному праві, що дає можливість забезпечувати інтереси потерпілих від кримінальних правопорушень та держави. Пріоритетним напрямком є застосування пом'якшення кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, в тих умовах, коли є позитивна посткримінальна поведінка особи, зокрема це стосується звільнення від кримінальної відповідальності особи у зв'язку з її дійовим каяттям.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в кримінальному праві питання, пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності, потребують подальшої теоретичної розробки. На сучасному етапі розвитку кримінального законодавства звільнення від кримінальної відповідальності є другим, поряд із покладенням кримінальної відповідальності, кримінально-правовим засобом протидії злочинності. Практика застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності підтвердила його важливу роль і тому теоретичне обґрунтування

та послідовна розробка питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям є своєчасним й актуальним.

Деякі аспекти такого виду звільнення від кримінальної відповідальності досліджувалися в роботах Х.Д. Алікперова, Ю.В. Бауліна, Ю.В. Голіка, Л.В. Головка, О.О. Дудорова, О.О. Житного, С.Г. Келіної, В.М. Кудрявцева, А.А. Музики, А.В. Наумова, Є.В. Фесенка, М.С. Хруппи та інших вчених. Водночас безпосередньо застосуванню норм щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям приділено недостатньо уваги. У зв'язку з цим проблемні питання щодо цього виду звільнення від кримінальної відповідальності потребують подальшого дослідження та вдосконалення.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути особливості застосування норми про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям.

Виклад основного матеріалу. Законодавець визначає норму щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям у ст. 45 КК України. Якщо роз-

глядати норму про звільнення особи від кримінальної відповідальності як об'єкт застосування кримінального права, то слід зазначити, що за своєю структурою вона є двочленною і складається з гіпотези (у якій описується кримінальне правопорушення, за вчинення якого особа звільняється від кримінальної відповідальності, і позитивного посткримінального діяння, власне дійового каяття, яке є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності) і диспозиції (у якій встановлюється обов'язок держави звільнити особу від кримінальної відповідальності).

Застосування гіпотези кримінально-правової норми можна визначити як ухвалення і закріплення рішення про передбаченість встановлених фактичних обставин умовам, що містяться в ній. Оскільки ж у гіпотезі є опис ознак, з одного боку, складу кримінального правопорушення, з іншого – позитивної посткримінальної поведінки, яка є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, то у випадку її застосування повинне бути ухвалене рішення про результати зіставлення встановлених фактичних обставин з ознаками всього вказаного. У цьому сенсі «застосування гіпотез норм кримінального права є кримінально-правова кваліфікація» [2, с. 85].

Водночас кримінально-правова кваліфікація буває різною. Одна – при зіставленні встановлених фактичних обставин з ознаками складу кримінального правопорушення. Інша – при зіставленні їх із позитивною посткримінальною поведінкою, яка звільняє від кримінальної відповідальності. Перша традиційно називалася кваліфікацією кримінального правопорушення. Другу можна назвати кваліфікацією позитивної посткримінальної поведінки.

Зазвичай кримінально-правова кваліфікація, як і кваліфікація кримінального правопорушення, стосується тільки конкретної поведінки людини. Тому її застосування щодо позитивної посткримінальної поведінки цілком допустиме. У ст. 45 КК передбачено, що кримінальне правопорушення може бути тільки у вигляді кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину, і вчинене вперше, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Таким чином, на ухвалення рішення про передбаченість встановлених фактичних обставин ознакам кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину, поняття кваліфікації дійсно розповсюджується.

Складніше з позитивною посткримінальною поведінкою, а саме з дійовим каяттям, яке є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Проте відповідно до ст. 45 КК звільнення від кримінальної відповідальності можливе тільки за умови певної поведінки людини після вчинення кримінального правопорушення. Дійсно, шире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди значущі не самі по собі. Вони відіграють певну роль тільки в сукупності та після вчинення кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину. Така поведінка підлягає кримінально-правовій кваліфікації [1, с. 187].

Таким чином, застосування гіпотези норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям складається з кваліфікації кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину і позитивної посткримінальної поведінки, тобто широкого каяття, активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення, повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Характер ухвалюваних при цьому рішень про результати зіставлення встановлених фактичних обставин з ознаками складу кримінального правопо-

рушення і позитивної посткримінальної поведінки має свої особливості. У тому випадку, якщо фактичні обставини передбачені ознаками складу кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину і не передбачені ознаками позитивної посткримінальної поведінки, яка є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, рішення буде позитивним в аспекті кваліфікації кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину (фактичні обставини відповідають ознакам складу кримінального правопорушення) і негативним в аспекті позитивної посткримінальної поведінки, яка є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (фактичні обставини не відповідають ознакам такої поведінки). Загалом же воно означатиме визнання наявності кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину.

Якщо ж фактичні обставини передбачені ознаками і складу кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину, і позитивної посткримінальної поведінки, яка є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, рішення буде позитивним в аспекті кваліфікації кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину (фактичні обставини відповідають ознакам складу кримінального правопорушення) і в аспекті позитивної посткримінальної поведінки, яка є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (фактичні обставини відповідають ознакам такої поведінки). Загалом воно означатиме визнання наявності кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину, але й наявності підстави для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

Якщо фактичні обставини не передбачені ні ознаками складу кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину, ні ознаками позитивної посткримінальної поведінки, яка є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, рішення буде негативним в аспекті кваліфікації кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину (фактичні обставини не відповідають ознакам складу кримінального правопорушення) і в аспекті позитивної посткримінальної поведінки, яка є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (фактичні обставини не відповідають ознакам такої поведінки). Загалом же воно означатиме визнання відсутності кримінального правопорушення, але й відсутності підстави для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

Ситуації, коли фактичні обставини не передбачені ознаками складу кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину і передбачені ознаками позитивної посткримінальної поведінки, яка є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, мають кримінально-правове значення. Це зумовлено тим, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям особи у вчиненому кримінальному правопорушенні безпредметне за відсутності вчиненого кримінального правопорушення [1, с. 202].

Отже, позитивна кваліфікація кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину і негативна кваліфікація позитивної посткримінальної поведінки, яка є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, входять у зміст застосування гіпотези норми кримінального права тільки тоді, коли здійснюється для визначення кримінально-правових наслідків такого положення – накладення юридичних обов'язків і суб'єктивних прав, що містяться в диспозиції.

Таким чином, в умовах застосування гіпотези норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям перш за все слід визначити, чи передбачені встановлені фактичні обставини ознаками

складу кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину, і лише потім – чи передбачені вони ознаками позитивної посткримінальної поведінки, яка є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Звідси й дослідження застосування гіпотези вказаної норми повинно починатися з кваліфікації кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину. Кваліфікація ж ознак позитивної посткримінальної поведінки, яка є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, його завершує.

Далі слід розглянути застосування диспозиції норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

Застосуванням диспозиції кримінально-правової норми потрібно вважати ухвалення і закріплення рішення про юридичні обов'язки, що містяться в ній, і суб'єктивні права, втілені до певної міри кримінально-правового характеру [2, с. 81].

Оскільки заходами кримінально-правового характеру є зокрема звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, то з приводу них і повинні прийматися рішення при застосуванні диспозиції норми кримінального права.

Як уже було сказано, диспозиція кримінально-правової норми визначає правило поведінки, права й обов'язки суб'єктів кримінально-правового відношення, дозволену і належну поведінку. Диспозиція норми, що передбачає поведінку державних органів за наявності дійового каяття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, полягає в описі дій суду за наявності передумови і підстав, передбачених у ст. 45 КК. Такими діями є обов'язок суду звільнити від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. У такому разі мірою кримінально-правового характеру є звільнення від кримінальної відповідальності. Проте у зв'язку з тим, що таких заходів декілька, необхідно з'ясувати, про які з них рішення належить ухвалювати раніше і про які – пізніше.

Заходи кримінально-правового характеру можна розділити на первинні та вторинні. До первинних слід віднести звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, оскільки це початкові заходи, що містяться в диспозиції норми кримінального права, а до вторинних – звільнення від покарання. Таким чином, за умови застосування диспозиції норми кримінального права необхідно ухвалювати рішення про первинні заходи кримінально-правового характеру. Причому серед них пріоритет слід віддавати звільненню від кримінальної відповідальності.

Під час застосування диспозиції норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (за наявності встановлених фактичних обставин ознаками складу кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину та ознаками дійового каяття) спочатку слід ухвалити рішення про звільнення особи, яка вперше вчинила кримінальний проступок чи необережний нетяжкий злочин, від кримінальної відповідальності. Тільки в тому випадку, коли звільнення від кримінальної відповідальності виключається (особа не зробила всіх дій, необхідних для дійового каяття, під час з'ясування фактичних обставин було встановлено, що не погашені строки давності після вчинення злочину тощо) застосовується інша міра кримінально-правового характеру, відповідно до чинного кримінального законодавства.

Розглядаючи особливості звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх, слід звернути увагу на те, що неповнолітній також може бути звільнений від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе

без застосування покарання відповідно до ч. 1 ст. 97 КК, із застосуванням примусових заходів виховного характеру, передбачених ч. 2 ст. 105 КК. На перший погляд, ст. 45 КК має пріоритет у застосуванні, оскільки передбачає імперативний вид звільнення [5, с. 45; 3, с. 52; 4, с. 47].

Але обов'язковим для звільнення від покарання неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру відповідно до ч. 1 ст. 105 КК є вчинення кримінального проступку чи необережного нетяжкого злочину, шире каяття й подальша бездоганна поведінка [7, с. 121].

Цього цілком достатньо для того, щоб неповнолітній був звільнений від кримінальної відповідальності, на відміну від ст. 45 КК, при застосуванні якої неповнолітньому, окрім щирого каяття, в обов'язковому порядку було б необхідно ще й активно сприяти розкриттю кримінального правопорушення і відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду, тобто здійснювати додаткові дії. Тим більше, що вчинення таких дій було б ускладнене тим, що дієздатність неповнолітньої особи обмежена цивільним законодавством, що перешкождало б відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди самим неповнолітнім.

Звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які ще не досягли 18-річного віку, у зв'язку з дійовим каяттям має свої особливості. Перш за все вони пов'язані з тим, що після вчинення кримінального правопорушення неповнолітній особі необхідно зробити ряд позитивних посткримінальних дій [8, с. 68; 9, с. 77].

Тільки сукупність цих дій за наявності передумови створять можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Як правило, шире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення – ті дії, які неповнолітній здатний здійснити сам без сторонньої допомоги, а ось відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди повністю залежить від майнового положення особи, її трудових навиків. Тим паче, що дієздатність неповнолітньої особи обмежена цивільним законодавством, тому усунення заподіяної шкоди або відшкодування збитків самим неповнолітнім у деяких випадках стає неможливим і всі відшкодування матеріального характеру лягають на плечі батьків або осіб, які є опікунами або піклувальниками.

Таким чином, особі, яка не досягла 18-річного віку й уперше вчинила кримінальний проступок чи необережний нетяжкий злочин, дії з реалізації дійового каяття необхідно здійснювати особисто, і лише у виняткових випадках вдаватися до допомоги батьків, родичів або інших осіб.

Відмінність також убачається й у тому, що звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК є безумовним, тобто не ставиться в залежність від подальшої поведінки звільненого. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру є умовним, тобто ставиться в залежність від подальшої поведінки неповнолітнього в період застосування до нього примусових заходів виховного впливу. Відповідно до ч. 3 ст. 97 КК, якщо неповнолітня особа, яка вчинила кримінальний проступок чи необережний нетяжкий злочин, ухилиється від застосування до неї примусових заходів виховного характеру, то вона притягується до кримінальної відповідальності.

З цього випливає, що за умови конкуренції норм про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям і звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітньої особи необхідно враховувати, що вони співвідносяться як загальна і спеціальна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 185–207.
2. Благов Е.В. Применение уголовного права (теория и практика). Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс». 2004. С. 86.

3. Грещук В.К. Поняття, види, підстави і форми реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 50–65.
4. Дудоров О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування: порівняльно-правова характеристика. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 3. С. 46–52.
5. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. С. 45.
6. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін та ін. ; за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. Харків : ТОВ «Одісей», 2004. С. 458.
7. Пинаев А.А. Курс лекцій по Общей части уголовного права. Книга первая «О преступлениях». Харьков, 2001. С. 272.
8. Пономаренко Ю.А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2013. Вип. 20. С. 65–72.
9. Хряпінський П.В. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності за діючим законодавством. *Міжнародний юридичний вісник : збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України*. 2014. Вип. 1. С. 76–83.